

Tijdschrift voor Historische Geografie

LANDSCHAP • STAD • GESCHIEDENIS

2E JAARGANG 2017 NUMMER 1

Het Dordtse
probleem,
opnieuw onderzocht

Wederopbouw
van de
tuinbouw

Tijdschrift voor Historische Geografie

Landschap • stad • geschiedenis

Het *Tijdschrift voor Historische Geografie* bevat artikelen, interviews, rubrieken, boekbesprekingen en een literatuuroverzicht op het gebied van de historische geografie. Het verschijnt vier keer per jaar. Het *THG* bouwt voort op het *Historisch-Geografisch Tijdschrift*.

Redactie

Jaap Evert Abrahamse, Henk Baas, Sonja Barends, Thomas van den Brink (redactie-secretaris), Marcel IJsselstijn, Marty de Harde, Menne Kosian en Hans Renes

Secretariaat

Kopij en correspondentie kunnen worden gestuurd aan:

Thomas van den Brink
Europaplein 655, 3526 WN Utrecht
redactieTHG@gmail.com

Recensies

Te bespreken publicaties kunnen worden gestuurd aan:

J. (Hans) Renes
Faculteit Geowetenschappen
Postbus 80115, 3508 TC Utrecht
(Heidelberglaan 2, 3584 CS Utrecht)

Basisvormgeving

Jan Johan ter Poorten, Aperta, Hilversum

Abonnementen

Regulier jaarabonnement (4 nrs) € 35,- (buiten Nederland € 45,-); studenten € 15,- (buiten Nederland € 25,-); institutioneel abonnement € 48,- (buiten Nederland € 58,-)

Uitgever & Abonnementsadministratie

Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
035-6859856
www.verloren.nl/thg | bestel@verloren.nl

ISSN 2468-2187

© 2017 | Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *No part of this publication may be reproduced in any form without written permission from the publisher.*

Historische wallen in Het Groene Woud

Archeologisch en bos-historisch onderzoek naar de middeleeuwse wal om Het Speet in De Geelders

INEKE DE JONGH en BERT MAES

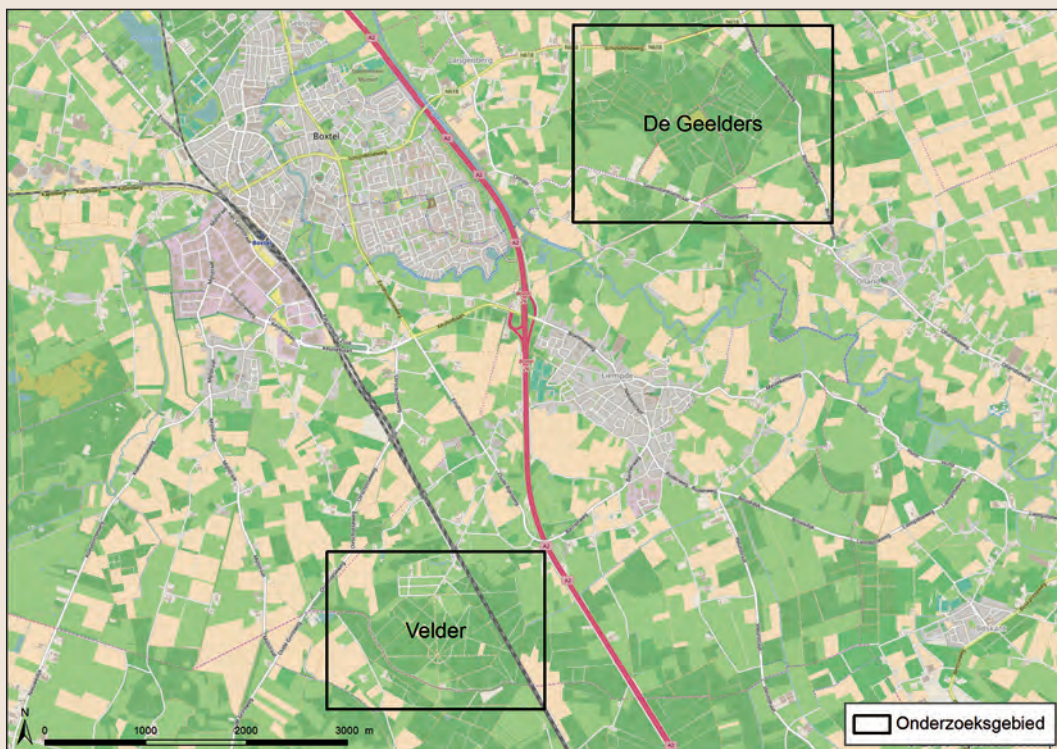
In Het Groene Woud (Noord-Brabant) wordt veel onderzoek gedaan naar de cultuurhistorisch en ecologisch waardevolle elementen en gebieden van deze streek. Speciale aandacht ligt de laatste jaren op de oude en soms nog middeleeuwse wallen die nog resteren en een waardevol relict zijn van de historische inrichting van het landschap. Naar één van deze wallen is in opdracht van Stichting Brabants Bronnen een gecombineerd historisch, archeologisch en bos-historisch onderzoek uitgevoerd. Dankzij deze integrale aanpak zijn nieuwe inzichten in de ontwikkeling van deze historische wal, de vegetatie en het landschap waarin deze wal is aangelegd verkregen.

Het is ongetwijfeld wel eens opgevallen dat er reliëfverschillen in het bos zichtbaar zijn. Vaak zijn deze hogere en lagere plekken natuurlijk van aard. Maar het kan ook een bijzonder cultuurhistorisch element betreffen. Dit zou wel eens een historische wal kunnen zijn die prominent op een grens heeft gelegen en ter wering van ongewenst bezoek in het verleden heeft gediend. Door heel Nederland komen we dit soort wallen tegen. Ooit bezaten deze landschapselementen een belangrijke functie. Tegenwoordig zijn ze vaak onderdeel geworden van een bosgebied en overgroeid met vegetatie die er van oorsprong niet op heeft gestaan.

De laatste jaren vindt steeds meer onderzoek plaats naar de geschiedenis van deze oude wallen. Er is informatie verzameld over de functie, opbouw, beplanting, de cultuurhistorische waarden, de ligging in het oude landschap en het herstel en beheer van deze historische elementen. Dit alles om inzicht te krijgen in hun functie, de reden waarom ze zijn aangelegd en om verantwoord herstel en restauratie te bevorderen.

In 2014 zijn twee van deze historische wallen in Het Groene Woud, een gebied in Noord-Brabant tussen Den Bosch, Eindhoven en Tilburg, archeologisch onderzocht. Hier zijn vanaf de volle middeleeuwen talloze wallen aangelegd waarvan er tegenwoordig nog een groot aantal resteren. De betreffende wallen zijn de Velderse wal op Velder en de wal rondom Het Speet in De Geelders (beide gelegen in Liempde, gemeente Boxtel).

Het doel van het onderzoek was inzicht verkrijgen in de datering en de functie van de wallen in relatie tot de ligging in het historische landschap. Daarnaast diende het onderzoek ook om meer aandacht voor de wallen in deze streek te krijgen bij omwonenden, recreanten en gebiedsbeheerders. Naast archeologisch onderzoek is er in 2015 ook een onderzoek naar de nog resterende historische vegetatie op een van de twee wallen (die om Het Speet) uitgevoerd (Maes, 2015).

▲ Velder en De Geelders op de topografische kaart 1:25.000.

▼ Het Speet in De Geelders op de topografische kaart 1:25.000.

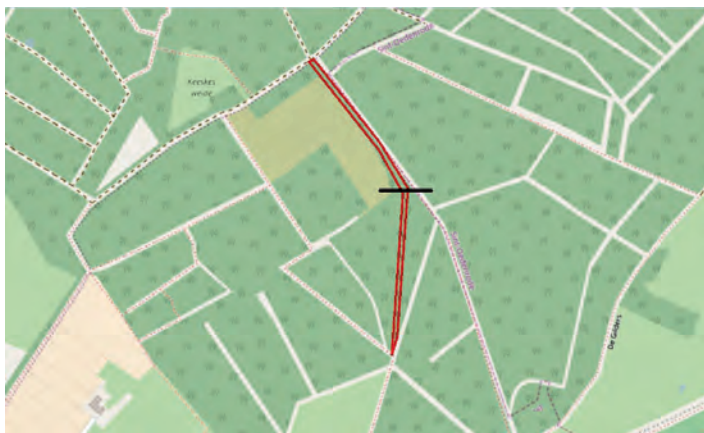
In dit artikel wordt ingegaan op de oude wal om Het Speet in De Geelders en worden de archeologische en cultuurhistorische resultaten van dit onderzoek besproken. De locatie van Het Speet en het onderzoeksgebied is weergegeven op de topografische kaart. Onderscheid wordt gemaakt tussen het noordelijke en het zuidelijke deel van de wal.

Aarden wallen

De aanleg van een wal begint met het graven van een greppel. De grond die hierbij vrijkomt, wordt ernaast gelegd en vormt zo een wal. Meestal ligt er aan de andere kant ook een greppel waarvan de grond op de wal is geworpen. Zo ontstaat er een zogenoemd 'greppel-walsysteem'. Een fenomeen dat vaak wordt waargenomen is dat de greppel aan de buitenzijde van de wal dieper en het talud steiler is dan aan de binnenzijde. Op die manier wordt een goede verdediging gecreëerd tegen ongewenst bezoek van buitenaf en is de wal vanaf het eigen perceel nog goed te bereiken. Omdat het maken van een wal vrij arbeidsintensief is, zal er logischerwijs altijd een goede aanleiding zijn geweest. De werkelijke reden is tegenwoordig niet eenvoudig meer te achterhalen. Grofweg worden er vier verschillende types onderscheiden (Nooren, 1981): wallen tegen vee en wild, wallen tegen mensen, grenswallen en eigendomsmarkeerders, en wallen als bescherming tegen de wind.

Wallen tegen wild en vee dienden om het wild in het bos en van de akkers en weiden te houden en om het vee juist in de wei en uit het bos te houden. Vaak was er sprake van een combinatie van beide functies. Een wal om het bos zorgde er ook voor dat het wild in het bos bleef tijdens de jacht en om schade aan het uitlopende groen in het voorjaar te voorkomen. Ook vinden we veekerende wallen langs paden waarover het vee gedreven werd, zogenoemde veedriften. Door aan beide kanten van een dreef een wal met greppel en soms ook doornige struiken te plaatsen, bleef het vee op het pad. We noemen de wallen van deze typologie wildwallen, veekeringsen of boswallen.

Het tweede type, dat tegen ongewenst bezoek van mensen diende, wordt landweer of landgraaf genoemd. Ze hadden een verdedigende functie en lagen meestal op grenzen of om dorpen en steden (Baas, 2012). Door op of voor de wal een brede doornhaag of een vlechtheug te plaatsen, konden invallers, dieven of stropers geweerd worden. In sommige gevallen lag er voor de wal nog een zone met kuilen en waren de wallen versterkt met staken om de doorgang te bemoeilijken. Uit Het Groene Woud is ook

► Overzichtskaart met ligging van de het onderzochte deel van de grenswal in het bosgebied van De Geelders op de topografische kaart 1:25.000. De blauwe lijn geeft de scheiding tussen het noordelijke en zuidelijke deel weer waarin bij het bos-historisch onderzoek onderscheid in wordt gemaakt.

bekend dat de wallen in de middeleeuwen dienden ter bescherming tegen diefstal van het hout uit het bos achter de wal. Een verstevigde landweer of verdedigingswal is hier niet bekend.

Van het derde type wallen, grenswallen, komen er in Het Groene Woud meerdere voor. Grenswallen liggen op de scheiding van twee gebieden waardoor duidelijk was waar het eigendom van de een ophield en waar dat van de ander begon. Grenswallen dienden zo voor het afgrenzen van administratieve of juridische gebieden. Daarnaast was de aanleg van wallen een goede manier om landroof tegen te gaan. Het is namelijk bijna onmogelijk om een wal onopgemerkt te verleggen en zo een deel van het naastgelegen land in te nemen (Groenewoudt en Verspay, 2012).

De vierde soort zijn wallen die de akkers tegen stuifzand beschermden. Men plaatste een houtwal aan de rand van de akker om het zand te vangen dat anders op het bouwland zou waaien. Door het invangen van het zand werden deze wallen steeds groter. Mooie voorbeelden hiervan zijn te vinden in de Loonse en Drunense Duinen en op de Veluwe. Een stuifwal is in Het Groene Woud niet bekend.

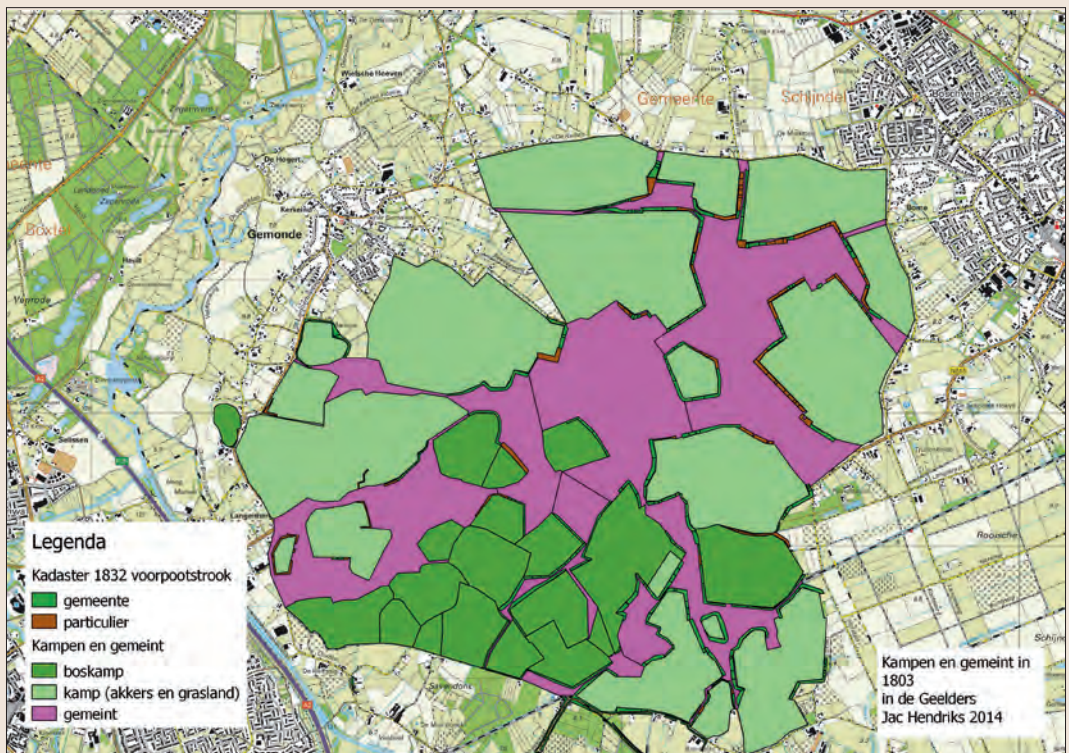
Naast bovenstaande functies dienden wallen vaak ook als houtwal. Houtwal is een wal met bomen en struiken er op. Er waren twee soorten hout: schaarhout (hakhout) en opgaand hout (volwassen bomen). Het schaarhout of akkermaalshout werd vooral op houtwallen tussen de akkers en kampen geplant om zo naast de extra bescherming ook meer houtopbrengst te vergaren. Tussen het schaarhout stonden vaak ook doornige struiken. Deze doornige struiken stonden aan de buitenkant van de wal en konden tot een vlechtheg gevormd zijn door de takken te breken, om te buigen en samen te binden. Na circa 1870 raakt het hakhout in onbruik en worden alleen opgaande bomen (op de zandgronden vooral zomereiken) geplant in combinatie met struiken.

Het onderzoeksgebied De Geelders

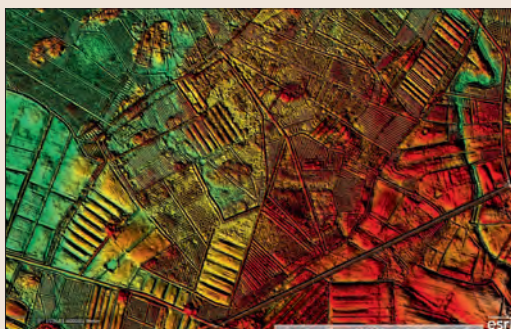
De Geelders maakte vroeger deel uit van een grote gemeint: gronden die in gedeeld bezit van de lokale omwonenden waren. De gemeint heette de 'Bodem van Elde' waarvan de vroegste vermelding uit 1293 komt. De Bodem van Elde was een bosrijk gebied dat tussen Sint-Michiëlgestel, Sint-Oedenrode, Schijndel, Liempde en Boxtel lag (Sanders, 2012). Vanaf de 6e eeuw begon men door ontbossing van de hogere en drogere gebieden langs de Dommel met de inrichting van dit gebied (van den Oetelaar en Hendriks, 2012). Het bos was begin 14e eeuw niet meer aaneengesloten en vooral aan de randen al gedeeltelijk ontgonnen. De oudste vermelding van De Geelders (*Gheerlaer*) komt uit 1386. Het achtervoegsel 'laer' duidt op een ontginning in een bosrijk gebied (Sanders, 2012).

De ontginningen leidden tot het ontstaan van kampen waarvan er nog verschillende in De Geelders liggen. De kampen werden gebruikt voor akkerbouw, houtteelt of weiland. Er was geen bewoning op deze kampen. De weilanden waren onderverdeeld in koekampen en kalverkampen. Ook waren er boskampen, heikampen en heestervelden met struiken. De kampen werden vaak begrensd door een wal. Sommige van de wallen uit De Geelders dateren al van vóór de 11e eeuw en liggen bijvoorbeeld op oude parochiegrenzen (Van den Oetelaar en Hendriks, 2012).

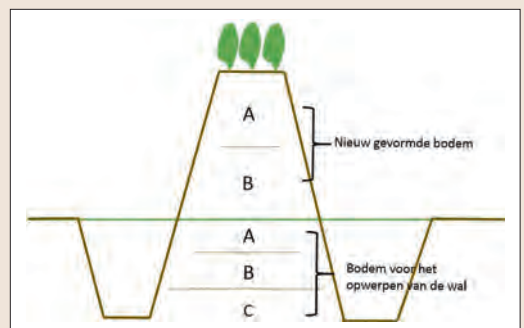
In de 15e eeuw kwamen verschillende gebieden in en rondom De Geelders in het bezit van het kartuizer klooster Sinte Sophia van Constantinopel, dat in het naburige Olland gesticht was (Van den Oetelaar en Hendriks, 2012). Hiermee werden ook verschillende kampen in De Geelders kartuizer bezit waaronder tot 1656 het kamp Het Speet (Hendriks, 2014). Uit de 16e en 17e eeuw is bekend dat een groot gedeelte van de inkomsten voor het kartuizer klooster van de houtproductie uit De Geelders kwam. Bij Het Speet werd vooral hakhout gewonnen.

▲ Kampenstructuur van De Geelders in het begin van de 19e eeuw (bron: Hendriks, 2014).

▲ Het Speet op het AHN met duidelijk zichtbaar de rabatten structuur en de wal rondom Het Speet (bron: www.ahnviewer.com: Esri Nederland & Community Maps Contributors).

▲ Schematische weergave van de opbouw van een wal (naar: Leenders, 2012).

Tot in de vorige eeuw is men bezig geweest met de landschapsinrichting van De Geelders. Voor de houtwinning zijn in de 19e eeuw en in het begin van de 20e eeuw rabatten opgeworpen voor meer doelmatige bosbouw. Het hout voerde men met paard en kar af op speciale dreven (Van den Oetelaar en Hendriks, 2012). Op het AHN is de rabattenstructuur binnen Het Speet goed te zien.

Rondom Het Speet is, zoals al gezegd, in het verleden een wal aangelegd. Het dijklichaam fungeerde waarschijnlijk als houtwal en maakte onderdeel uit van de veekering langs de veedrift, de Schutstraat, die tegenwoordig nog steeds min of meer noord-zuid georiënteerd door De Geelders loopt. Een andere functie van deze wal was het markeren van de grens tussen Boxtel en Sint-Oedenrode in het noorden en de oude grens tussen Boxtel en Liempde in het westen.

Het archeologisch onderzoek van de wal

De wal om Het Speet is middels proefsleuven archeologisch onderzocht. Op twee plaatsen is het wallichaam haaks doorgegraven waardoor er een dwarssleuf (proefsleuf) is ontstaan. Door het aanleggen van een dwarssleuf ontstaat inzicht in de opbouw van de wal. Om geen archeologische informatie te missen zijn de proefsleuven bij dit onderzoek handmatig aangelegd. Dit is met hulp van vrijwilligers gedaan. De proefsleuven waren gemiddeld 11 meter lang en 1,50 meter breed. De diepte van de proefsleuf varieerde tussen 1,0 en 1,50 meter.

Het voordeel van een proefsleuf is dat je twee vlakken hebt die je kunt onderzoeken. In het horizontale vlak van de proefsleuf kunnen zich mogelijk sporen van een hekwerk, heg en/of greppels aftekenen die aan de wal gerelateerd zijn. Deze sporen zijn hier te herkennen aan donkere verkleuringen in de zandbodem en zijn de restanten van bijvoorbeeld palen, stammen of vergravingen in of onder het wallichaam. Er zijn bij dit onderzoek geen sporen van hekken of heggen aangetroffen. Wel is een aantal greppels in het horizontale vlak gevonden. Direct naast de greppel zijn spitsporen aangetroffen. Dit zijn sporen in de bodem die achterblijven na het omspitten of vergraven van dat gedeelte van de bodem. Waardevol aan deze sporen is dat ze aan menselijke activiteiten aan de wal gekoppeld kunnen worden. Doordat bij de aanleg van de wal het zand uit de greppels op het oppervlak wordt geplaatst, is de oude bodem afgedekt en stopt het bodemvormingsproces. Deze afgedekte bodem wordt een fossiele bodem genoemd en blijft onder de wal bewaard.

Informatie hierover kan ook uit het profiel worden gehaald. Op de schematische weergave van de opbouw van een wal op p. 6 is deze oude bodem met de onderste A-B-C weergegeven. In het wallichaam zelf treedt na enige tijd van stabiliteit opnieuw bodemvorming in de bovenste laag op. Dit is op de afbeelding als de bovenste A-B weergegeven. In het geval van meerdere ophogingsfasen van de wal worden deze jongere bodems opnieuw afgedekt en geconserveerd. Deze jongere, fossiele bodems zijn vaak eveneens goed te zien als donkere zones in het profiel van de wal. In het profiel tekenen zich ook greppels af. Analyse van de verschillende bodemlagen en afgedekte greppels in het profiel geeft inzicht in de verschillende opbouw, erosie- en herstelfasen van de wal.

Bij het profielonderzoek van de wal zijn drie fasen herkend. Dit betreft de aanleg van de wal en twee herstelfasen. Het oudste greppel-walsysteem in het zuidelijke deel van de wal was 6 meter breed, in het noordelijke deel was dat 8 meter. De wal was in het zuiden hoger (1,10 meter) dan in het noordelijke deel (50 tot 75 cm) wat zorgde voor een hoogteverschil tussen de kruin van de wal en de onderkant van de greppels van 1,95 meter in het zuiden en 1,20 tot 1,40 meter in het noorden van Het Speet.

Bij de eerste herstelfase is de wal opnieuw opgehoogd en in westelijke richting verbreed. Hierdoor ontstond er aan de zuidkant van Het Speet een greppel-walsysteem van 10 meter breed en in het noorde-

▲ Voorbeeld van een oud maaiveld dat in het profiel zichtbaar is als de tweede donkere laag van bovenaf (foto: RAAP, 2014).

▲ Handmatig aanleggen van de proefsleuven (foto: RAAP, 2014).

▲ Spitsporen naast de greppel van de wal (foto: RAAP, 2014).

▲ Greppels zichtbaar in het profiel van de proefsleuf (foto: RAAP, 2014).

lijke deel een van 8,5 meter. De greppels werden uitgediept waarna het systeem weer functioneerde. De hoogte van de wal is in deze fase nauwelijks afgenomen. Het laatste zichtbare herstel vond plaats bij de aanleg van het rabattenstelsel in de eerste helft van de 20e eeuw (Van Dijk, 2015). In het profiel en het vlak zijn geen sporen van tijdelijk onderhoud aangetroffen. Deze zouden mogelijk te zien zijn als vergravingen of verrommelingen in het bodemprofiel als gevolg van het uitscheppen van bijvoorbeeld greppels tussen de duidelijke aanlegfasen in. In het profiel kwam wel een duidelijke laagte in het midden van de wal naar voren. Deze laagte is vermoedelijk het gevolg van erosie doordat de wal als pad is gebruikt.

Naast fysiek onderzoek zijn er ook dateringmonsters genomen. Er zijn twee dateringmethoden toegepast: C14-datering en OSL-datering. Bij C14 zijn de organische resten van een monster uit de greppel verzameld en onderzocht. Bij de OSL-datering is gepoogd een datering van het zand in de verschillende bodemlagen in het profiel te verkrijgen. Bij dit OSL (Optically Stimulated Luminescence) onderzoek wordt het moment gemeten waarop de kwarts kristallen in het zand voor de laatste keer aan daglicht zijn bloot gesteld. Kwarts kristallen bevatten elektronen die een lading afgeven. Zodra het zand is afgedekt, blijft deze lading met een bekende en constante hoeveelheid toenemen. Hierdoor kan de aanwezige hoeveelheid lading aan een tijdperiode gekoppeld worden. Zodra de kwarts kristallen weer aan daglicht worden blootgesteld, wordt in één klap alle opgebouwde lading vrijgelaten. De hoeveelheid vrijgelaten lading is te meten en is indicatief voor de tijdsduur dat het zand afgedekt is geweest van daglicht. In een optimale situatie betreft dit het moment waarop de wal is aangelegd.

Geen van beide onderzoekstechnieken heeft een bruikbaar resultaat opgeleverd waardoor er geen eenduidige datering van deze wal is verkregen. Toch valt uit de vaststelling van verschillende aanlegfasen, de grote continuïteit van gebruik en de historische context af te leiden dat de wal verscheidende eeuwen gefunctioneerd moet hebben. Ook overeenkomsten met de onderzochte Velderse wal wijzen op een datering uit de late middeleeuwen en die mogelijk tot circa 1300 teruggaat. Ontginningen in het gebied dateren deels van 1300. Mogelijk kan de grenswal aangelegd of verbeterd zijn in verband met het bezit van het kartuizer klooster in de 15e eeuw.

De historische beplanting op de wal om Het Speet

Om inzicht te krijgen in het historische landschap waarin de wallen zijn aangelegd, is een pollen- en zadenonderzoek uitgevoerd. Ofschoon de resultaten een beperkte conclusie toelaten, stemt de soortenlijst goed overeen met die van de vastgestelde huidige historische beplanting: berk, eik, els, wilg, hazelaar, stekelvaren en braam. Deze resultaten kunnen aangevuld worden met het onderzoek van de nog bestaande historische beplanting.

Een eerste blik op de vegetatie van de grenswal van Het Speet in De Geelders geeft wellicht een rommelige indruk: onregelmatig doorschoten eiken en struikgewas op de randen van de wal, met daartussen de dichte en hoge begroeiing van de zomergroene adelaarsvarens. Toch zien we bij nadere beschouwing allerlei opmerkelijke en bijzondere aspecten, zoals doorgegroeide zomereiken met verdikte voeten, die vragen om een verklaring. Op de wal groeien zomereiken, hazelaar, wilde lijsterbes, zwarte elzen en sporkhout (ofwel vuilboom). Het zijn inheemse boom- en struiksoorten die op de zandige bodems van Noord-Brabant thuis horen. Ze werden in het verleden op waarde geschat en voor allerlei gebruik benut zoals veevoer, brandhout, houtskool, medicijnen (bessen van sporkhout), voedsel (hazelnoten), onderdelen voor wanden van boerderijen en bijenkorven (twijgen van sporkhout) en als allerhande geriefhout. Het eikenhout was bijzonder waardevol en kende een gevarieerd gebruik. Ook

▲ In het waltalud een oude knoteik met weelderige adelaarsvaren (foto: Maes, 2015).

▲ Winterbeeld van de grenswal met knoteik en bruine adelaarsvarens (foto: Maes, 2015).

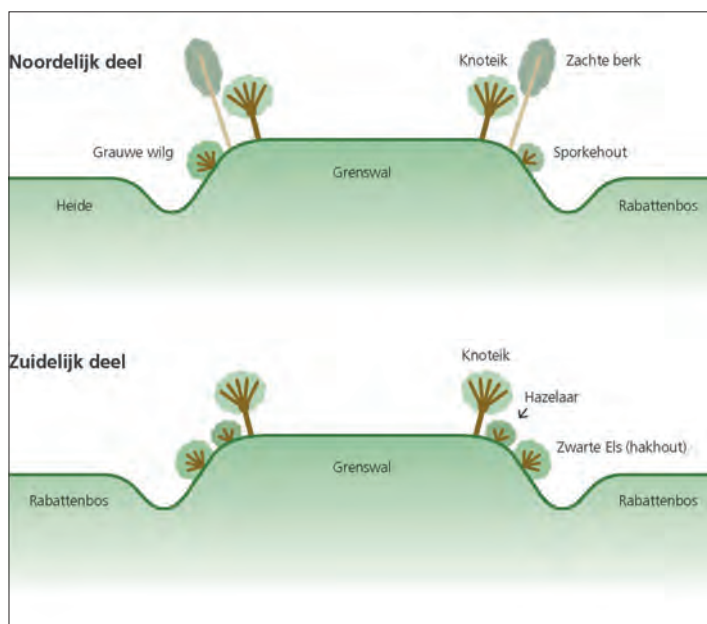

▲ Uitgegroeide knoteiken met meerstammige hazelaar (foto: Maes, 2015).

▲ Meerstammige eiken wijzen op hakhoutverleden (foto: Maes, 2015).

► Dwarsdoorsnedes van de grenswal met de belangrijkste historische boom- en struiksoorten en hun standplaats op de wal (bron: Maes, 2015).

in de kruidlaag komen allerlei nuttige soorten voor. Behalve de adelaarsvaren zien we onder andere de brede stekelvaren, wijfjesvaren, dubbelloof, koningsvaren, pijpenstrootje, blauwe bosbes en bramen.

Bijzondere eiken

De knoteiken hebben een verdikte voet van ongeveer 75-100 cm lengte met daarop een dunnere stam die tot boomhoogte is uitgegroeid. De eikvoeten zijn veelal hol en knoestig. Het gaat hier om eiken die tot rond 1950 als lage knotbomen werden behandeld en daarna zijn uitgegroeid. Soms staan er twee of drie eiken bij elkaar, waaruit valt af te leiden dat er nog een oudere oorsprong als hakhouteiken is. Eikenhakhout (ook wel schaarhout of akkermaalshout) was een eeuwenoude gebruiks- en beheerwijze die in hakcycli van 8-12 jaar meerstammig uitgroeit en waardevol hout oplevert. De schors bracht het meeste geld op als looistof voor de leerlooierij. De vraag waarom er lage knotboompjes van zijn gemaakt, is niet helemaal beantwoord. Mogelijk werd de schade van schapenvraat daardoor beperkt en gaf hakken op maaiveldniveau bevroingsproblemen tijdens de lange winters met veel vorstdagen.¹

Het bepalen van de ouderdom van de eiken blijft lastig. De basis van de eiken, de oude knotten, zijn mogelijk zo'n 150 à 200 jaar. Gezien de omvang van de oudere hakhoutstoven mag aangenomen worden dat deze aanzienlijk ouder zijn.

De bomen en struiken op een eigen historische plek

Kenmerkend is dat de begroeiing zich vooral concentreert op het talud van de grenswal. De hakhout- en knoteiken werden vooral op de bovenrand van het waltalud geplant, de hazelaars daar vlak onder en nog lager de elzen die het van nattigheid moeten hebben. Het middendeel van de wal was waarschijnlijk vrij

¹ Mededeling Van den Bremt, VIOE, Brussel.

van houtig gewas en werd, zoals bij het archeologisch onderzoek al werd verondersteld, wellicht benut als pad of als werkstrook voor het snoeien en hakken van de bomen en struiken.

Sinds circa 1950 wordt de historische beplanting niet of nauwelijks meer beheerd. Veel inheemse bomen en struiken zijn verdwenen. De knoteiken zijn hoog uitgegroeid en de houtwal is dichtgegroeid met adelaarsvarens. Ook zijn er tijdens de aanplant van een aangrenzend perceel met Amerikaanse eiken enkele eiken van die soort op de wal geplant of daar spontaan uitgezaaid. Veel van de knoteiken zijn afgestorven. De dode stammen en stoven staan of liggen ter plaatse en zijn deels begroeid met mossen en korstmossen.

Besluit

De laatste jaren heeft het onderzoek naar aarden wallen in Nederland veel informatie opgeleverd over onder andere het gebruik, de opbouw, de functie en historische vegetatie. Wallen werden om verschillende redenen aangelegd maar dienden altijd ter bescherming en afscherming van iemands eigendom. Hierbij wordt de wal met daarnaast twee greppels (greppel-walsysteem) het meest aangetroffen en lijkt daardoor het meest efficiënt.

Door het archeologisch onderzoek is met name inzicht in de opbouw en de aanlegfasen van de wal verkregen waaruit continuïteit in het gebruik naar voren komt. Het historisch en bos-historisch onderzoek heeft inzicht verschaft in de vegetatie die op en om de wal heeft gestaan en in het gebruik hiervan. Door naar het landschap en de historische vegetatie te kijken, kan inzicht verkregen worden in de menselijke activiteiten binnen dit landschap.

Zoals het bos-historisch onderzoek laat zien, werden bepaalde planten vaak op een specifieke locatie in het landschap geplant die voor het gebruik en in ecologisch opzicht het beste rendement gaf. Door te kijken naar de inheemse soorten die in een gebied voorkomen, kan dus zowel inzicht in het landschap als in de gebruiken van de mensen verkregen worden. Om deze reden biedt een onderzoek naar historische vegetatie in combinatie met archeologisch onderzoek een meerwaarde bij de studie naar menselijk handelen in een gebied.

Naar de toekomst

Op grond van de inventarisatie en analyse van de oorspronkelijk beplanting is een plan opgesteld om de authentieke cultuurhistorisch waardevolle bomen en struiken van de grenswal volgens het historische beeld weer aan te vullen.² Het herstel zal door Stichting Brabantse Bronnen, Ecologisch Adviesbureau Maes, SPRILL, de natuurwerkgroep Liempde, Brabants Landschap en Staatsbosbeheer met behulp van vrijwilligers uitgevoerd worden en is in het najaar 2016 deels uitgevoerd met aanplant van autochtone bomen en struiken. In de komende jaren vindt het vervolg plaats.

² Rapport Maes, 2016. Het plan is verder uitgewerkt door enkele organisaties binnen Het Groene Woud met name Stichting Brabantse Bronnen, Natuurwerkgroep Liempde en SPRILL.

Earthen walls in Het Groene Woud. Archaeological and historical vegetation research of a medieval wall at Het Speet in the Geelders

During the last few years, research has focused on earthen walls in *Het Groene Woud*, an area that is known for its high cultural heritage and historical landscape values. These earthen walls had many purposes, both practical for example keeping the cattle in the fields, as juridical, visualization of a border between two communities. To gain more information about the history,

development and the historical landscape in which these walls were located, archaeological research has been executed and on one of these walls the native vegetation has been studied. The combination of these different research areas provides new information of the development of the walls, the landscape and the human activities that formed this landscape.

Literatuur

- Baas, H. (2012). 'De ene wal is de andere niet – een inleiding'. In: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius en H. Renes (red.). *Tot hier en niet verder*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort. pp. 9-16.
- Bleumink, H., J. Neefjes en J. Hendriks (2015). *Erfgoedstrategie De Geelders*. Bostel.
- Dijk, van X.C.C. (2015). *Oude wallen in Het Groene Woud in kaart. Een proefsleuvenonderzoek naar de wallen van Velder en De Geelders*. Gemeente Bostel. RAAP-Rapport 3008.
- Groenewoudt, B. en J. Verspay (2012). 'Wallen vanuit archeologisch perspectief'. In: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius en H. Renes (red.). *Tot hier en niet verder*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, pp. 41-58.
- Hendriks, J. (2014). *Historische landschapselementen in de Geelders*. Bostel.
- Huizenga, H.E.A. (2011). *Oogst van het landschap van de zandgronden. Cultuurhistorie en bijna vergeten beheertechnieken voor opbrengst van erfenis terrein*. 's-Gravenhage.
- Jansen, P. en M. van Benthem (2005). *Historische bouselementen*. Zwolle.
- Jongh, de I. (2014). *Archeologisch onderzoek Grenswallen in het Groene Woud*. Liempde.
- Jongh, de I. (2015). *Plan van aanpak Grenswallen in Het Groene Woud Fase II*. Liempde.
- Jungerius, P., H. van den Ancker, K. Leenders, B. Maes en P. de Jongh (2012). 'Aardenwallen in het Nationale Landschap Het Groene Woud'. In: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius en H. Renes (red.). *Tot hier en niet verder*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort. pp. 237-249.
- Leenders, K. (2012) 'Wallen in Brabant'. In: H. Baas, B. Groenewoudt, P. Jungerius en H. Renes (red.). *Tot hier en niet verder*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort. pp. 123-142.
- Leenders, K., B. Maes, P. Jungerius, H. van den Ancker en P. de Jongh (2008). *Oude bossen en wallen in het Groene Woud*. Liempde, Bennekom.
- Machatschek, M. (2002). *Laubgeschichten. Gebrauchswissen einer alten Baumwirtschaft, Speise- und Futterlaubkultur*. Wien, Köln, Weimar
- Maes, B. (2010). *Inheemse bomen en struiken van Het Groene Woud. Verrassende oude boskernen in historisch landschap*. Liempde.
- Maes, B. (2015). *Cultuurhistorie en beheer grenswalbeplanting Het Speet – De Geelders*. Utrecht.
- Nooren, M.J. (1981). *Ouderdom en cultuurhistorische waarden van houtwallen en heggen in Nederland*. Nijmegen.
- Oetelaar, van den G. en J. Hendriks. (2012). *De Geelders, bosgebied in Het Groene Woud. Van middeleeuwse kartuizers tot hedendaagse natuurbeheerders*. Liempde.
- Oetelaar, van den G. (2015). *Velder en Heerenbeek. Oorsprong en toekomst van twee natuurparels in Het Groene Woud*. Woudrichem.
- Sanders, J. (2012). *Kartuizers in het land van de Dommel. Klooster Sinte Sophia van Constantinopel bij 's-Hertogenbosch, 1466-1641*. Woudrichem.

Website

www.ahnviewer.nl

Het *Tijdschrift voor Historische Geografie* is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Omslagfoto

Glastuinbouw in de gemeente Monster (foto: Historisch archief Westland).

Aanwijzingen voor de auteurs

Deze kunnen worden aangevraagd bij de redactie: redactiethg@gmail.com

Over de auteurs

Ineke de Jongh (1985) heeft archeologie van Noordwest Europa gestudeerd aan de universiteit van Leiden en daarna haar master in Geoarcheologie behaald aan de universiteit van Gent. Ze is werkzaam als Adviseur Archeologie en Erfgoed bij Arcadis NL en als projectleider bij Stichting Brabantse Bronnen. Haar werk richt zich voornamelijk op integrale projecten waarbij archeologie, cultuurhistorie en historisch landschap centraal staan.

Bert Maes (1944) studeerde biologie aan de Universiteit Utrecht en runt een ecologisch en cultuurhistorisch adviesbureau. Accenten liggen op het onderzoek naar inheemse bomen en struiken in oude landschapselementen en historische beplanting van parken en buitenplaatsen. Recent kwam zijn (digitale) Atlas van de oude bossen, houtwallen en heggen gereed (uitgave RCE, Amersfoort). Zie verder voor zijn werk www.ecologischadviesbureaumaes.nl.

Gerrit Jan Schiereck (1946) studeerde weg- en waterbouwkunde in Delft. Hij was onder andere directeur Water bij Rijkswaterstaat Zuid-Holland en Universitair Hoofd Docent waterbouw aan de TU Delft. Hij woont in Dordrecht bij de splitsing van Beneden Merwede in Noord en Oude Maas.

David Koren (1971) studeerde sociale geografie aan de Universiteit Utrecht en erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit en is momenteel buiten-promovendus aan de Universiteit Leiden op het onderwerp 'Omstreden erfgoed in postkoloniale steden'. Hij werkt als adviseur cultuurhistorie en monumenten bij de Stichting Cultureel Erfgoed Zeeland in Middelburg.

Yvonne van Mil (1979) studeerde architectuur aan de Technische Universiteit Delft, met als specialisatie het publieke domein in de stad. Na haar studie richtte ze zich op de architectuur- en stedenbouwgeschiedenis. Sinds 2010 werkt ze als zelfstandig onderzoeker en publiceert ze over de Nederlandse architectuur, stedenbouw en ruimtelijke ontwikkeling vanaf 1800.

Tijdschrift voor Historische Geografie
2e jaargang (2017) 1

Redactioneel 1

Artikelen

Historische wallen in Het Groene Woud. Archeologisch en bos-historisch onderzoek naar de middeleeuwse wal om Het Speet in De Geelders 2

Ineke de Jongh en Bert Maes

De Dordtse uitdaging. De vroegere loop van de rivieren bij Dordrecht 14

Gerrit Jan Schiereck

Kerken aan het strand. Zielenheil voor zonzzoekers in Zeeland 26

David Koren

Wederopbouw van de tuinbouw 1945-1965. Een vergelijking van de Bollenstreek met het Westland 35

Yvonne van Mil

Boekbespreking 52

Literatuuroverzicht 55

Berichten 61

